յետոյ միայն Իշխանիկի օրով խորթացան, միանալով վրաց*):

Կրօնափոխութիւնը համանիշ էր ազգուրացութեան:

X

Այսպէս Բագրատունեաց տոհմային ծառը, վերընձիւղելով հինաւուրց արմատից, ծաղկեց եւ զարգացաւ ամբողջ Թ. դարու ընթացքում, եւ փարթամ ոստերով փռուեց երեք երկիրների վրայ, Հայք, Վիրք եւ Աղուանք:

Հարաւում Բագրատունի աշխարհաշէնները չկարողացան թեւակոխել Տաւրոսեան շղթան: Ամիդում հաստատուած Շայրանի մուսուլման իշխանական տունը կանգնեցրեց նրանց յառաջխաղացութիւնը: Արեւելքից մըրցորդ հանդիսացան Արծրունի իշխանները եւ տիրացան Վասպուրականին, սահման դնելով Բագրատունիների ծաւալուն ազդեցութեան: Սիւնեաց իշխանական տունը եւս վերածնուած՝ հակամէտ չէր ասպարէզը թողնել Շիրակի տէրերին: Բագրատունիների թափը բնականօրէն ուղղուեց դէպի հիւսիս՝ Վրաստան եւ Աղուանք: Նրանց շարժումը դիւրացրեց այն հանգամանքը, որ ամուր կռուան ունէին Սպերում հնուց ի վեր եւ նորը ձեռք բերին հարեւան Տայքում: Այստեղից, որպէս մի անառիկ ամրութիւնից, Բագրատունեաց զօրութիւնը ծաւալուեց եւ ողողեց ամբողջ վրական երկիրները մինչեւ կովկասեան շղթան: Մի դար աշխարհաւաք գործունէութիւնը նրանց ձեռքը տուեց Մոկաց աշխարհից եւ Տարօնից մինչեւ Ծանարք եւ Ափխազի եւ Կարինից մինչեւ Շաքէ:

Դէպի Վրաստան պարզուած ճիւղը չյապաղեց անցնել կրօնական խորութեան կամուրջը եւ ապազդայնացաւ, դառնալով վրական ազգային հարստութիւն: Վրաց ազդեցութեամբ Աղուանից ճիւղը եւս շրջեց իր երեսը նոյն ուղիով դէպի ապազդայնացում:

Բնական երեւոյթ է: Երկու երկիրները իրենց սեփական ժողովուրդն ունէին, լեզուն ու բարքերը եւ ինչպէս որ Պարթեւ իշխանները հայացան հայ միջավայրում, այնպէս էլ հայ Բագրատունիները պէտք է համակերպուելով դառնային վրացի վրական շրջանում եւ աղուան՝ աղուանական:

Սակայն, գլխաւոր գործօնը հայ Բագրատունիների օտարացման Վրաստանում եւ Աղուանքում որոնելու է բիւզանդական քաղաքականութեան մէջ: Կայսրներն էին, որ իրենց մեքենայութեամբ խափանեցին երեք դրացի երկիրների քաղաքական հաւաքումը Բագրատունեաց տոհմի ղեկավարութեան եւ հովանու տակ, նախ կրօնական խտրոցով, ապա եւ քաղաքական, անջատելով հայերից վրացիներին եւ աղուաններին եւ այդպիսով տապալեցին Բագրատունեաց ջանքերը՝ ստեղծելու միահեծան պետութիւն երեք երկիրներից:

Յայտնի է, որ Բիւզանդիան վաղուց բարեկամական յարաբերութիւններ էր մշակել կովկասեան լեռնականների, եւ նրանցից հիւսիս հաստատուած խազարների եւ նման անհանդիստ ցեղերի հետ. հարկաւոր դէպքում դրդում էր նրանց սուրալ դէպի արաբական երկիրները եւ իրենց ասպատակութիւններով ջլատել թշնամու ոյժերը:

Բագրատունեաց դարում կայսրների ազդեցութիւնը հիւսիսարնակ ցեղերի վրայ աւելի զօրացաւ: Երբ նրանք համոզուեցին, որ անճարակ են Եփրատի ափերին հրամայական դիրք բռնել հանդէպ արաբների, եւ ընդհակառակը շնորհիւ արաբական սահմանների զինուորական կուռ կազմակերպութեան, ոչ միայն բիւզանդական փորձերն էին յետ մղւում, այլ եւ յաճախ արաբները իրենք էին նախայարձակ լինում եւ սրի, աւերածութեան ու կողոպուտի ենթարկում բիւզանդական հողերը, հետամուտ եղան ամուր ոտ դնել Սեւ ծովի աբեւելեան եզերքին, յենուելով կովկասեան շղթային եւ լեռնականներին:

Այս է պատճառը որ Ափխազները յանկարծ երեւան են գալիս քաղաքական ասպարէզում որպէս առաջնակարգ ոյժ: Ամենից առաջ

*) Համամ թագաւորը մեր մատենագրութեան մէջ յայտնի Համամ Արեւցին է, որին անունով յիշւում են քանի մը երկեր, ինչպէս Վերլուծութիւն Առակաց, Քերական եւ հոգեւոր երգեր եւ մեկնութիւններ (Ասողիկ IV, 2): Որ ինքը հայ մատենագիր եւ այն էլ եկեղեցական, իսկ թոռը արդէն կրօնափոխ դրեթէ վրացի: